

Nationaal programma arbeidsmarktonderzoek: project onderwijs-arbeidsmarkt

Naar aanleiding van een advies van de Raad voor het Wetenschapsbeleid zijn door de voormalige minister voor wetenschapsbeleid voor een aantal multidisciplinaire probleemgebieden Nationale Programma's van Onderzoek ingesteld. In 1974 ging een Nationaal Programma Arbeidsmarktonderzoek van start. Een stuurgroep kreeg tot taak: het opstellen van het Nationaal Programma in hoofdlijnen¹ en het uitwerken daarvan in projecten. Het thans afgesloten project onderwijs en arbeidsmarkt past in dit kader. Het nationaal programma arbeidsmarktonderzoek loopt tot 1981. Het ligt in de lijn der verwachtingen, dat de coördinatie van het onderzoek op dit terrein op enigerlei wijze wordt voortgezet². De diverse projecten zijn uitmondend in (voorzichtige) beleidsaanbevelingen en suggesties voor verder onderzoek. Het lijkt zaak, dat pedagogen en onderwijskundigen inspringen op het uit wetenschappelijk oogpunt belangwekkende, maatschappelijke relevante deelthema onderwijs en arbeidsmarkt. Vandaar met name deze Kroniek.

Een enkele opmerking vooraf

Alvorens in te gaan op de inhoud van het eindrapport van het project 'Onderwijs en arbeidsmarkt'³ een enkele opmerking.

Met betrekking tot het thema onderwijs-arbeidsmarkt loopt het (sociaal-wetenschappelijk) onderzoek in ons land achter. Met name onze oosterburen hebben een voor-sprong⁴. In dit blad werd daarop reeds eerder gewezen. (Enkele nieuwe onderzoekscentra in de Bondsrepubliek, Pedagogische Studiën, 1977 (54) 362-365). Het onderhavige eindrapport en de conferentie 'Onderwijs, kwalificatie, arbeidsmarkt'⁵ leveren een belangrijke bijdrage tot een wenselijke inhaal-manoeuvre.

In het project 'Onderwijs en arbeidsmarkt' (evenals trouwens in het Nationaal Programma Arbeidsmarktonderzoek als geheel) is enige ervaring opgedaan met multidisciplinair werken. Veelal stemt de 'verkokering' van de overheidsbureaucratie in departementen en onderdelen van departementen nogal overeen met die van de onderzoeksbureaucratie in afzonderlijke disciplines en subdisciplines. Geheel in overeenstemming hiermee werden recen-

telijk de sectorraden voor toegepast wetenschappelijk onderzoek weer opgedeeld naar de beleidsverkaveling zoals die in de overheidsbureaucratie bestaat. Dit ondanks het feit, dat de behoefte aan meer generaal, sector-overstijgend en probleem-gericht denken toeneemt⁶ (pag. 24). In het project 'Onderwijs en arbeidsmarkt' werd de verkokering eniger mate doorbroken. Wel vertoont het eindverslag een sterk (arbeids-)sociologische inslag. Vooral tussen aanhangers van resp. de meer economische en meer 'sociaal-wetenschappelijke' denktrant treedt soms enige frictie op. Dat desondanks multidisciplinair werken nuttig is, bleek bijvoorbeeld bij de deelstudie over prognoses.

Ontstaansgeschiedenis en opzet.

De hier te bespreken verkennende literatuurstudie naar enige aspecten van de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt is het resultaat van een initiatief van J. J. van Hoof, coördinator van het Nationaal Programma Arbeidsmarktonderzoek en tevens coördinator van de sector arbeid, bedrijf en beroep van de Stichting Interuniversitair instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, en van J. Dronkers, coördinator van de sector onderzoek van onderwijs eveneens van de Siswo. De studie is gericht op drie deelthema's:

- prognose-methoden ten aanzien van de kwantitatieve verhoudingen tussen vraag en aanbod (*prognosestudie*);
- inhoudelijke aansluiting tussen onderwijs en beroepspraktijk (*kwalificatiestudie*);
- flexibiliteit in de relatie onderwijs en arbeidsmarkt (*aansluitingsstudie*).

Thans zijn de eindrapporten van de drie deelstudies verschenen:

- J. B. Nijssen en R. Brons, *Onderwijs en arbeidsmarkt: een evaluatie van prognoses*. Afdeling Planning van de Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen, november 1978, 245 pag.
- J. Boon, *Onderwijs en arbeidsmarkt: kwalificatie*. Twents onderwijskundig rapport no. 9, T.H. Twente, Toegepaste Onderwijskunde, Enschede, mei 1979, 120

pag.

- F. Vlaskamp en B. Hövels, *Onderwijs en arbeidsmarkt; aansluitingsonderzoek*. Instituut voor Toegepaste Sociologie, Nijmegen, 1979, 219 pag.

In de loop van het onderzoeksproject ontstond de behoefte aan een zg. *koprapport*; een denkkader voor de relaties tussen onderwijssysteem, arbeidsmarkt en arbeidssysteem. De in de deelstudies verworven inzichten over aansluitingsproblemen, hun achtergronden en mogelijke oplossingen werden vervolgens in dat kader geplaatst. In samenspraak met de opstellers van de deelstudies ontwikkelden de projectcoördinatoren Van Hoof en Dronkers een dergelijk kader.

Na deze schets van de ontstaansgeschiedenis en de globale opzet van het rapport lopen we de inhoud langs. De bespreking wordt afgerond met een enkele kritische kanttekening.

Het koprapport

Het koprapport bestaat uit twee hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt een denkkader ontwikkeld; in het tweede beschrijven de auteurs de in de drie deelstudies verworven inzichten omtrent aansluitingsproblemen. Centraal staan de begrippen onderwijssysteem, arbeidsmarkt en arbeidssysteem alsmede hun onderlinge relaties. In de inleiding wordt erop gewezen (pag. 9) dat de 'witte vlekken' in deze studie vooral te vinden zijn rondom de interne ontwikkelingen in het onderwijs en de rol van het politieke systeem (met name het overheidsbeleid).

Uitgangspunt vormt in het eerste hoofdstuk *het naïeve model* van de relatie tussen (delen van) het onderwijssysteem en het arbeidssysteem. De in dit model gemaakte veronderstelling van het bestaan van min of meer exclusieve bindingen tussen (beroeps-)opleidingen en beroepen (functies) in het arbeidssysteem bleek bij nader inzien onhoudbaar. De relatie tussen opleidingen en functies is flexibel; personen met dezelfde (opleidings-)kwalificaties komen in uiteenlopende functies terecht (mobiliteit) en dezelfde of nauw verwante functies worden wel bekleed door bezitters van uitlopende (opleidings-)kwalificaties (substitutie). Bovendien komt *de arbeidsmarkt als (tussen-)schakel* tussen onderwijs- en arbeidssysteem in de picture. De wijze waarop de arbeidsmarkt functioneert, blijkt discrepanties bij respectievelijk de allocatie en de benutting van de door de factor arbeid aangeboden kwalificaties te kunnen beïnvloeden. Vooral het onderscheid tussen het begrip *externe arbeidsmarkt* (de allocatie van de arbeid zoals die tussen de bedrijven en instellingen tot stand komt) en het begrip *interne arbeidsmarkt* (de allocatie van arbeid binnen een bedrijf of instelling) is verhelderend. Geconstateerd wordt onder meer, dat met name het perspectief van mogelijke horizontale en verticale mobiliteit-binnen-de-betrokken-arbeidsorganisatie bij de selectie een niet onbelangrijke rol is gaan spelen. De kwalificatie-eisen weerspiegelen dit; bruikbaarheid en inzetbaarheid op lange termijn en daar nauw verband mee houdende 'trainability' worden relatief hoog gewaardeerd. Bedrijven met overwe-

gend aantrekkelijke banen blijken relatief veel gebruik te maken van het interne arbeidsmarkt-mechanisme en in het algemeen aan het personeel betere scholingsmogelijkheden te bieden. Vooral de 'theorieën van de dubbele en anderszins gesegmenteerde arbeidsmarkt' hebben de aandacht op deze verbanden gevestigd (enigszins verwante begrippen die met betrekking tot het onderwijs wel worden gehanteerd zijn: duaal systeem, circuits, streaming en set-in. Bestaan er relaties? Zo ja, welke? M.S.).

Via de inbedding van de relaties tussen onderwijssysteem, arbeidsmarkt en arbeidssysteem in de maatschappelijke context komen naast de arbeidsmarkt politieke, sociale en economische 'reproductie-mechanismen' in het gezichtsveld.

In het tweede hoofdstuk krijgt het hierboven beschreven denkkader wat meer inhoud; de in de deelstudies verworven inzichten in de relaties tussen onderwijssysteem, arbeidsmarkt en arbeidssysteem worden erin geplaatst. Begonnen wordt met een kritiek op de beperkte vooronderstellingen die aan veel economisch en sociologisch onderzoek naar de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt ten grondslag liggen (*het naïeve model*). Vervolgens schetsen de auteurs een gedifferentieerd beeld van de aansluitingsproblemen (*de externe en interne arbeidsmarkt als tussenschakel*). De begrippen flexibiliteit (mobiliteit en substitutie) en kwalificatie worden nader toegelicht. Het begrip kwalificatie ondergaat een verruiming, waardoor de aandacht kan worden gevestigd op het ook voor het onderwijs belangrijke onderscheid tussen meer algemene technisch-instrumentele en sociaal-normatieve elementen. Met de laatste worden bedoeld: houdingen en andere niet-cognitieve mogelijkheden van de betrokkene(-n), al dan niet op school verworven (i.p.v. sociaal-normatief worden ook wel de min of meer verwante termen proces-onafhankelijk of extra-curriculair gebruikt). Gewezen wordt voorts op het voorkomen van drie typen arbeidsdeelmarkten; vakdeelmarkten (bijv. voor kleuterleidsters of bouwvakkers), bedrijfsdeelmarkten en zg. niet-specifieke deelmarkten (bijv. voor ongeschoolden met 'Jedermannskwalifikationen'). Met behulp van deelmarkten kan iets gezegd worden over de dynamiek op de arbeidsmarkt. Bijvoorbeeld: in tijden van laag conjunctuur worden de eisen van de werkgevers in het algemeen hoger; mindergeschoolden proberen via scholing een vak te leren; het gewicht van bedrijfsdeelmarkten neemt toe. Incidenteel komen in een laag conjunctuur op bepaalde deelmarkten echter ook tekorten of overschotten voor, te denken valt resp. aan kleuterleidsters en bouwvakkers in bepaalde regio's.

Met betrekking tot de achtergronden en gevolgen van ontwikkelingen in het arbeidssysteem wordt gewezen op: ontwikkelingen in het niveau van kwalificatie-eisen en het tekort aan goede arbeidsplaatsen; het toenemend belang van bedrijfsspecifieke kwalificatie-eisen; de aanpassing van de arbeidsplaatsenstructuur (een verwaarloosd aspect van flexibiliteit). Wat de ontwikkelingen in het onderwijs betreft wijzen de auteurs onder meer op: de aansluitingsproblemen ten gevolge van de uitbouw van het secundaire en tertiaire onderwijs en de verbondenheid van de kwalificatie- en de verdelingsproblematiek. Geconcludeerd

wordt, dat de overheid – gebonden als deze is aan de maatschappelijke verhoudingen – bij het zoeken naar oplossingen voor de aansluitingsproblemen voor grote moeilijkheden komt te staan.

Het koprapport vormt in zekere zin een samenvatting van de gehele studie betreffende onderwijs en arbeidsmarkt. Vandaar dat we het accent enigszins op dit gedeelte van het rapport hebben laten vallen. Alvorens de deelstudies aan de orde te stellen vestigen we nog de aandacht op de 'tegenstelling tussen sociale wetenschappers en economen' en op een enkel punt dat onderwijskundigen en pedagogen waarschijnlijk meer in het bijzonder interesseert.

Dankzij de overwegend (arbeids-)sociologische aanpak zijn de auteurs erin geslaagd een vrij reëel beeld te schetsen van de concrete, dynamische werkelijkheid. Of zij daarbij steeds voldoende recht hebben doen wedervaren aan de mogelijke inbreng van de (onderwijs-)economie wagen we voornamelijk te betwijfelen. Wel wordt op bepaalde plaatsen in het rapport de tegenstelling tussen de sociale wetenschappen en de economie (wel aangeduid als het zg. kwantiteit versus kwaliteit debat, M.S.) voor een deel overbrugd. Mogelijke bijdragen vanuit de onderwijs-economie, reeds te vinden bij een neo-klassiek georiënteerd onderwijs-econom als Hegelheimer⁷ worden echter ietwat onderbelicht⁸. Het rapport wekt enigermate de indruk dat 'de' (onderwijs-)economie statisch is, niet evolueert en geen enkele verruiming ondergaat. Bij het oplossen van de in het rapport uitvoerig beschreven problemen kunnen enkele stukjes 'harde kern' van de (onderwijs-)economie – toegepast binnen een bepaalde setting(!) – wel eens enig gewicht in de schaal blijken te werpen. Naast het leveren van kritiek lijkt het intensiveren van de samenwerking met economen derhalve van belang.

In de kwalificatiestudie, en meer nog de aansluitingsstudie wordt gewezen op de relatie tussen *leerplanontwikkeling* en onderwijsplanning. De relatie tussen onderwijs (en dan met name de inhoud van curricula) en kwalificaties wordt kritisch genuanceerd. Ook wordt opgemerkt, dat de selectie- en allocatie-functie van de arbeidsmarkt (alsmede de legitimeringsfunctie) in belangrijke mate voortbouwt op overeenkomstige processen die zich binnen het onderwijs-(systeem) afspelen (pag. 39, 67 en 68).

De deelstudies

Het tweede deel van het rapport bevat samenvattingen van de drie deelstudies.

De prognose-studie

Deze studie concentreert zich op drie onderling verweven vragen, namelijk: wat is het aanbod aan prognoses, wat is de vraag naar prognoses en hoe kunnen vraag en aanbod van prognoses beter op elkaar aansluiten?

Wat betreft *het aanbod* werden negenenzestig binnen- en buitenlandse prognosestudies op het gebied van onderwijs en arbeidsmarkt uit de periode 1960-1978 bekeken.

In het gedeelte dat handelt over *de vraag* naar prognostisch onderzoek blijkt, dat prognoses door beleidsvormers

niet alleen worden gebruikt om in de functie van beleidskeuzen het zicht op de toekomstmogelijkheden te verscherpen, maar ook en vooral als middel om de besluitvorming van andere beleidsvormers of participanten te beïnvloeden. De meer concrete vraag naar prognostisch onderzoek van elke participant hangt veelal ten nauwste samen met de positie in het maatschappelijk krachtenspel. Voor onder meer de overheid, de vakbeweging en onderwijsinstellingen wordt één en ander nader toegelicht. Verder wordt geconstateerd dat alle participanten vooral georiënteerd zijn op de meer eenvoudige modellen. Het zicht op de meer gecompliceerde prognosemethoden en het soort informatie dat deze kunnen produceren blijkt te ontbreken. Er wordt bijgevolg veelal een eng prognosebegrip gehanteerd.

De kwalificatiestudie

Boon onderscheidt in de literatuur vier benaderingen van het zo kardinale begrip kwalificatie. Ze kiest voor de benadering welke de nadruk legt op de beschrijving van systematisch samenhangende kenmerken van groepen en individuen.

Het onderzoek naar kwalificaties blijkt een aantal belangwekkende resultaten te hebben opgeleverd. We volstaan hier kortheidshalve met een 'aanduidende' opsomming. Bij het bespreken van de literatuur worden *vijftypen onderzoek* onderscheiden, te weten onderzoek betreffende: de relatie tussen technologische ontwikkeling en kwalificatie-eisen; idem tussen technologische ontwikkeling, arbeidsorganisatie en kwalificatie-eisen; kwalificatie en humanisering van arbeid; de absorptie-elasticiteit van de arbeidsmarkt en de daarmee samenhangende substitutie-processen (in hoeverre schept het aanbod van gekwalificeerden vanuit het onderwijs zijn eigen vraag?); het belang van de structuur en organisatie van het onderwijsstelsel alsmede de mate van specifieke beroepsvoorbereiding binnen het onderwijs voor de verdeling en de organisatie van arbeid binnen bedrijven. Het onderzoek naar kwalificatie verscherpt de kijk op de rol van het onderwijs. Ook een aantal *arbeidsmarkttheorieën* dragen daartoe bij. Ter sprake komen: de human capital theorie; de screening-hypothese; de maatschappij-kritische stroming à la Bowles en Gintis; theorieën over de gesegmenteerde arbeidsmarkt en enige studies die ingaan op de relatie tussen milieu, begaafdheid en arbeidsmarkt. Er worden enkele niet onbelangrijke inzichten vermeld. De screening-these bijvoorbeeld legt de nadruk op de samenhang tussen attitudes en bepaalde curricula alsmede op het feit dat arbeidskrachten niet alleen beoordeeld worden op de productieve bijdrage die ze op korte termijn leveren, maar ook op de verwachte bijdrage op lange termijn. Ook de waargenomen segmentering op het niveau van de banen en van de industriële structuur is van belang voor het onderwijs (gewezen wordt bijvoorbeeld op het verschijnsel 'interne markt', bedrijfsspecifieke kwalificaties en de hiermee samenhangende mogelijkheden tot mobiliteit). De rol van het (initiële) onderwijs bij het ontwikkelen van kwalificaties wordt enigszins gerelativeerd.

Aan het eind van deze deelstudie worden de begrippen kwalificatiecluster en kwalificatie-ontwikkeling geïntrodu-

ceerd. De relevantie ervan voor zowel het (onderwijs-) beleid als het onderzoek (van het onderwijs) wordt onder andere toegelicht op de pagina's 109, 111 en 116. In hun 'commentaar' vervangen de auteurs van het eindrapport het begrip kwalificatiecluster ons inziens terecht weer door het meer gangbare⁷ ruime kwalificatie-begrip 'kwalificatie-potentieel'. Deze ingreep laat het betoog van de schrijfter onverlet.

De aansluitingsstudie

In deze deelstudie worden onder meer twee typen aansluitingsonderzoeken onderscheiden: de functie-inventarisatie en het communicatiemodel of het Robinsohn-model.

Het eerste type onderzoek, de *functie-inventarisatie*, is gericht op het in kaart brengen van de functies die afgestudeerden van een bepaalde opleiding uitoefenen. De voor- en nadelen van dit onderzoeksmodel worden opgesomd. De nadelen blijken voornamelijk te overheersen. Het model is te eng. Het kan echter worden verbreed en wel met name door de vraagzijde van de arbeidsmarkt in ogenschouw te nemen. Een studie van de wijze waarop kwalificaties in het arbeidsproces worden ingezet, wordt warm aanbevolen. Weer wordt dus de aandacht gevestigd op het in betekenis toenemen van de vraagzijde, ook – zij het hier nogal indirect – voor de ontlooiing van individuen (brede definitie van onderwijs, vorming en scholing, M.S.).

Het tweede type onderzoek is gericht op de inhoudelijke afstemming tussen het onderwijs en de beroepsuitoefening. Zowel het *communicatie-model* (ontwikkeld door het I.T.S.) als het *model van de leerplandeskundige Robinsohn* wordt zwaar bekritiseerd. Terecht wordt gewezen op het statisch karakter van beide en het niet ter discussie stellen van de vormgeving en verdeling van de beroepsarbeid. In het M.T.O.-doelstellingenonderzoek van de T.H. Twente zijn de bezwaren tegen het Robinsohn-model als volgt geformuleerd (M.T.O. betekent middelbaar technisch onderwijs): het model houdt onvoldoende rekening met toekomstige situaties; tevens wordt het innovatie-potentieel van het onderwijs zelf ontkend.

De aansluitingsonderzoeken blijken (achteraf gezien) te passen in de meer algemene ontwikkeling van het Nederlandse arbeidsmarktonderzoek. De idee van het *ook veranderen* van de praktijk, die in de zojuist vermelde aansluitingsonderzoeken uit de tweede helft van de zestiger jaren meespeelde, lijkt – ten dele zeer begrijpelijk – enigszins op de achtergrond te zijn geraakt. Wellicht verdient het desalniettemin aanbeveling om op dit moment toch nog eens geïnspireerd naar de aansluitingsonderzoeken te kijken, zelfs naar het zo vermaledijde communicatie-model, waarover overigens de informatie in het eindrapport wel erg summier is uitgevallen. Zijn er toch nog elementen in een gewijzigde setting(!) bruikbaar?

Beleidsdiscussie en suggesties voor verder onderzoek

De maatschappelijke actualiteit van het onderwerp onderwijs-arbeidsmarkt is duidelijk: (jeugd-)werkloosheid, discrepanties tussen de vraag naar en het aanbod van arbeidskrachten, diverse klachten over het functioneren

van schoolverlaters, e.d. Krasse uitspraken, vaak ongefundeerd en tegenstrijdig, worden veelvuldig gehoord. De wending in de zeventiger jaren in de vraag-/aanbodverhoudingen wordt veelal getypeerd als zijnde structureel van aard. Ook wordt wel gesproken van een trendbreuk en een algemeen maatschappelijke omslag die consequenties inhoudt voor het functioneren van al de maatschappelijke instituties, dus ook het onderwijs.

In het slothoofdstuk van het eindrapport plaatsen de auteurs enkele kanttekeningen rond het thema '(ont-)koppeling'. Gewezen wordt nogmaals op de afnemende betekenis van het naïeve of vereenvoudigde model van de relatie tussen onderwijs, arbeidsmarkt en arbeidssysteem. De op dit naïeve model gebaseerde beleidsconceptie blijkt in de publieke discussie over de relatie tussen onderwijs en arbeidsmarkt echter (nog) een grote rol te spelen. De directe *koppeling* tussen kwalificatie-eisen en onderwijs komt volgens hen tot uiting in een begrip als 'overscholing', in de idee dat de 'veralgemening' van vooral het lager beroeps onderwijs een bron van aansluitingsproblemen vormt en in de opvatting dat met name de ontwikkelingen in het onderwijs debet zijn aan deze problemen. Volgens de auteurs liggen de belangrijkste oorzaken naar alle waarschijnlijkheid niet bij het onderwijs, maar aan de vraagzijde (pag. 140). Ook de strategie om de flexibiliteit in de relaties tussen onderwijs, arbeidsmarkt en onderwijssysteem te vergroten wordt terecht met enige reserve bekeken (pag. 143); er worden een viertal criteria geformuleerd waaraan een dergelijke strategie dient te voldoen. De auteurs maken onderscheid tussen een meer traditionele en een meer radicale variant van de *flexibiliteitsstrategie*. In laatstgenoemde variant wordt gepleit voor veranderingen in de structuur van het onderwijssysteem. Ook wordt de allocatie van arbeidskrachten *losgekoppeld* van het schoolsysteem, hetgeen inhoudt dat het arbeidssysteem een grotere invloed krijgt op selectie- en allocatieprocessen. Particularistische criteria dreigen belangrijk te worden, hetgeen wel eens legitimeringsproblemen kan gaan oproepen. Voorlopig is dit volgens de auteurs echter slechts een academische kwestie; ze zijn van mening dat een ont koppeling tussen het onderwijs- en het arbeidssysteem op dit moment niet uitvoerbaar is (pag. 143). Dit houdt volgens hen in, dat een druk in de richting van de meest 'geprivilegeerde' opleidingen zal blijven bestaan en er pogingen zullen worden ondernomen om met 'cultureel' kapitaal (Bourdieu) toegang tot deze opleidingen te verkrijgen. De analogie met de onderwijsspiraal waarop onder meer Emmerij wijst⁸, is opvallend. Zonder aanpassingen in de arbeidsplaatsen- en beloningsstructuur lijkt, zo merken de schrijvers op, zelfs de meer radicale variant van de flexibiliteitsstrategie vast te lopen op de hardnekkige band tussen onderwijs en ongelijkheid.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Aan het slot volgt een wel zeer uitgebreide reeks aanbevelingen voor verder onderzoek. Ze zijn gerangschikt naar de in het rapport gehanteerde indeling (arbeidsmarkt, onderwijs, arbeidssysteem, sociale structuur en politiek sys-

teem). Bij het herlezen constateerden we, dat in het rapport in het geheel geen aandacht is besteed aan het buitengewoon onderwijs (hoe is bijv. hier de positie van de schoolverlaters op de arbeidsmarkt?). De begeleidingscommissie, waarvan ook ondergetekende deel uitmaakte, heeft in haar rapportage aan de Stuurgroep van het Nationaal Programma Arbeidsmarktonderzoek het belang van een achttal onderzoeksthema's extra onderstreept. Het (beroeps-)onderwijs en on and off the job training komen daarbij ruimschoots aan hun trekken.

Bij de suggesties voor verder onderzoek, achten we het een ommissie, dat er geen onderzoek in samenhang met het tot stand brengen van veranderingen wordt voorgesteld (denk bijv. aan¹⁰). Ook hadden de auteurs ons inziens kunnen wijzen op de wenselijkheid internationaal meer te gaan samenwerken. Het opbouwen van een personele unie vanuit Nederland met bijvoorbeeld het 'Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung' te Nürnberg/Erlangen lijkt het overwegen waard. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor het aangaan van een samenwerkingsrelatie met andere, meer gespecialiseerde buitenlandse centra, bijvoorbeeld het 'Institut für regionale Bildungsplanung' te Hannover.

Voorts had de vraag kunnen worden opgeworpen of enigerlei vorm van samenwerking tussen wetenschap en politiek (primaire lijn) en tussen wetenschap en bedrijfsleven (secundaire lijn) in bepaalde gevallen niet wenselijk is¹¹.

Uit de bespreking van dit informatie-rijke rapport is naar we aannemen voldoende duidelijk geworden, dat onderwijskundigen en pedagogen op diverse wijze een bijdrage kunnen leveren tot het onderzoek betreffende 'onderwijs en arbeidsmarkt'. Laat enkelen meedoen!

M. Santema

Bronnen en Noot

1. Ministerie van O. en W., *Hoofdpijnen van het nationaal programma arbeidsmarktonderzoek*. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1978, 47 pag.
2. Nationaal programma Arbeidsmarktonderzoek, *Verlag van de conferentie over het nationaal programma arbeidsmarktonderzoek 24-4-79 te Delft*, 140 pag.
3. Dronkers, J. en J. J. van Hoof, *Onderwijs en arbeidsmarkt (Een verkenning van de relaties tussen onderwijs, arbeidsmarkt en arbeidssysteem, aan de hand van drie deelstudies over prognoses, kwalificatie en aansluiting)*. Siswo, Amsterdam, 1979, 175 pag. Verschijnt binnenkort bij Van Lochem Slaterus, Deventer.

4. Mertens, D. en M. Kaiser (red.), *Berufliche Flexibilitätstforschung in der Diskussion (Materialien des Forschungstreffens anlässlich des zehnjährigen Bestehens des I.A.B.)*. Hauptband. Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung der Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg, 1978.
5. Vierde onderwijssociologische conferentie, *Onderwijs, kwalificatie, arbeidsmarkt, 11 en 12 juni 1979*. Woudschoten, Zeist.
6. In 't Veld-Langeveld, H. M. (lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid), in: *Beleid en Maatschappij*, jrg. V, no. 1, 1978.
7. Hegelheimer, A., *Texte zur Bildungsökonomie* (met samenvattende inleiding van 712 pag.). Verlag Ullstein, Frankfurt/M, 1975, 617 pag.
8. Te denken valt bij Hegelheimer aan: de gehanteerde enge en ruime definitie van het begrip kwalificatie; de gecompliceerde verhouding tussen arbeid en kapitaal, economische groei en innovatie (Is hier wellicht een link te leggen met het denkvan van Heertje?); het verder ontwikkelen van een benadering als bijv. manpower planning; voorstellen tot het oplossen van klassificatie-problemen (ook Hegelheimer heeft het in dit verband onder meer over werkclassificatie); de opgesomde kern-inzichten van Blaug, etc. Een rekkelijk (onderwijs-)econoom als Tinbergen geeft ons inziens voorts enkele aanwijzingen voor het bevorderen van de verdeling van inkomen (en arbeid). Riese heft in een vroegtijdig stadium zinnige dingen gezegd over de absorptiethese; de liberaal Von Weiszäcker over het hoger onderwijs. Aangaande de financiering van (een deel van) het beroepsonderwijs is in de B.R.D. de afgelopen jaren een boeiende discussie gevoerd naar aanleiding van een rapport van de commissie Edding, waarin men zich onder andere afvroeg of winstgevendende kapitaalintensieve en arbeidsextensieve bedrijven en sectoren niet geldmiddelen moeten worden afgetapt om praktijk-opleidingen en stages in het midden- en kleinbedrijf (mede) te financieren.
9. Emmerij, L. J. en J. A. E. Clobus, *Volledige werkgelegenheid door creatief verlof. Naar een maatschappij van de vrije keuze*. Kluwer, Deventer, 1978.
10. *Interim-advies inzake de ontwikkeling van betaald educatief verlof*, S.E.R. no. 16, 24 oktober 1978, en L. J. Emmerij en M. M. Ritzen, *Arbeidsplaatsen schepen met realisme en werkverdeling met visie, Socialisme en Democratie*, 1979 (36) 489-504.
11. Baljé, Chr. L. en M. Santema, *De rijksuniversiteit Groningen en zijn (eu-)regio (Een verkenning naar een versterking van de taakstelling en functie van de RUG binnen de noordelijke regio)*. Bureau interne en externe betrekkingen der RUG, Groningen, september 1979.